
І. МУКОМЕЛА

аспірантка НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України

УДК 340.12:316.3:001.102

Інформаційне суспільство та його ознаки: теоретико-правовий аспект

У статті висвітлено фундаментальні ознаки інформаційного суспільства з теоретико-правової точки зору. Обґрунтовано взаємозв'язок інформаційного суспільства з громадянським суспільством, правовою, демократичною, соціальною державою, де спільною базовою основою є примат прав людини.

Ключові слова: інформаційне суспільство, права і свободи, громадянське суспільство, Інтернет, правова держава, демократія, соціальна держава.

За останні п'ятдесят років вивченню інформаційного суспільства було приділено значну увагу зарубіжних і вітчизняних дослідників. Новітній шлях розвитку цивілізації, на який ступило людство під впливом інформаційно-технологічних зрушень в усіх сферах життя, знаходить своє відображення і у правовому мисленні. Хоча розглядуваний концепт був уведений у тезаурус права, але у вітчизняній юридичній літературі теоретико-правовому осмисленню змін у суспільстві нового типу приділяється недостатня увага. Це зумовлює методологічну необхідність визначення характерних ознак інформа-

ційного суспільства саме через призму юридичної науки. Вивченням зазначеної проблематики займалися такі правники, як: І. В. Арістова, О. М. Балинська, О. М. Бандурка, І. Л. Бачило, І. Ю. Богдановська, В. М. Брижко, О. П. Дзьобань, І. Б. Жилияєв, В. О. Кир'ян, А. В. Колодюк, В. О. Копилов, А. В. Петухова, В. Г. Пилипчук, Т. А. Полякова, І. М. Рассолов, Е. А. Роговський, М. Н. Сатоліна, А. І. Хімченко, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець та ін.

Оцінюючи інформаційне суспільство з теоретико-правової точки зору, слід наголосити, що цей феномен не може сприйматися винятково як сус-

пільство новітніх технологій. У цьому контексті варто погодитися із І. Л. Бачило, яка стверджує, що «інформаційне суспільство може розвиватися виключно як суспільство громадянське, соціальне, демократичне і правове. На даній аксіомі вибудовуються основні дослідження у сфері інформаційного права і його вплив на реальні процеси життя суспільства» [3, с. 225]. Виходячи з цього, слід виділити первинну правову ознаку інформаційного суспільства, яке розглядається як *громадянське суспільство*.

Здавалося, що теорія права давно знайшла адекватну відповідь і досягла єдиного розуміння концепції громадянського суспільства. Однак, вивчивши, в рамках нашого дослідження, підходи до розуміння останнього феномену, на нашу думку, виявляється деякий теоретико-правовий конфлікт. Прийнято вважати, що громадянське суспільство є однією з характеристик суспільства та відображає певну стадію його розвитку [7, с. 471], якісно визначальний щабель звичайного, «класичного» суспільства [1, с. 33]. Однак І. Л. Бачило робить принципове зауваження з приводу суб'єктного складу громадянського суспільства, яке спричинене зміною інформаційної платформи і тим самим закладає конфлікт у теоретико-правове розуміння природи цієї концепції. Ключовим моментом новаторського сприйняття автором громадянського суспільства є віднесення до переліку його суб'єктів державної влади і місцевого самоврядування [1–4].

Слід підкреслити, що І. Л. Бачило – не єдиний російський науковець, який на початку ХХІ ст. послідовно відстоює

саме такий підхід до сприйняття суб'єктного складу громадянського суспільства. Серед інших прибічників цього підходу слід виділити Н. С. Бондаря і Н. І. Матузова [4, с. 10]. Вважаємо, що такий підхід щодо розуміння концепції громадянського суспільства реанімований вказаними науковцями із надр радянської політико-правової думки, яка розвивалася під впливом ідеологічних догм і штампів. Як влучно зауважує з приводу цього С. А. Авак'ян, у радянські часи замість категорії «громадянське суспільство» широко використовувалося поняття «політична система суспільства», що складалася із держави, правлячої партії, громадських організацій і трудових колективів, та яка знайшла своє закріплення в Конституції СРСР 1977 р. [10, с. 114]. Саме тому автори, які новаторським способом трактують суб'єктний склад громадянського суспільства, фактично намагаються повернути правову науку та суспільство в лоно старої, дещо призабутої правової ідеології та державної практики.

На протигагу вищенаведеному підходу представники харківської правової школи обстоюють традиційну, усталену позицію щодо розуміння вказаного явища. Так, О. В. Петришин зазначає, що «громадянське суспільство є сферою реалізації потреб та інтересів, утілених у правах і свободах людини, поза безпосереднього впливу з боку держави. Громадянське суспільство в цьому аспекті протиставляється державі, проте таке протиставлення має сенс лише за умови розгляду держави у вузькому значенні, як апарату влади, який є завжди відносно відокремленим від суспільства

та виконує щодо нього зовнішні управлінські функції. Таким чином, йдеться про обмеження втручання державного апарату у відносини громадянського суспільства. Держава бере участь у встановленні загальних правових меж функціонування громадянського суспільства, здійснює відносно нього функцію контролю за додержанням норм права і не може в інший спосіб втручатися в діяльність інститутів громадянського суспільства». Далі автор підкреслює: «Зворотний принцип – втручання держави у всі сфери життя суспільства є невід’ємною рисою тоталітаризму» [7, с. 471–472]. С. П. Погребняк та Д. В. Лук’янов з цього ж приводу зазначають, що властивою рисою громадянського суспільства є його автономність як суспільної сфери, відокремленої від держави, економіки та сім’ї [16, с. 311].

Нині інститути інформаційного суспільства пронизують майже всі сфери суспільного буття. Однак інформаційний вплив не може докорінно змінити саму сутність, структуру громадянського суспільства. Саме тому влучним вбачається визначення, сформульоване представниками харківської юридичної школи: «громадянське суспільство – це особлива автономна суспільна сфера, відокремлена від держави, економіки та сім’ї, що передбачає створення і функціонування добровільних і самоврядних інституцій, які сприяють громадянам в їх вільному розвитку та самореалізації, формують уявлення про спільні інтереси і загальне благо, здійснюють громадський контроль над іншими суспільними сферами» [16, с. 311–313].

Переходячи до характеристики взаємозв’язку інформаційного суспільства та громадянського, слід визнати, що громадянське суспільство проголошує людину найвищою соціальною цінністю, наголошує на важливості прав і свобод, необхідних для забезпечення індивідуальної автономії, поваги до приватного життя. На приматі прав людини має будуватися й інформаційне суспільство (ст. 1 Женевської Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті») [6].

Одним із головних інструментів розвитку громадянського суспільства стає Інтернет [13, с. 44]. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє появі нових політичних суб’єктів громадянського суспільства в мережі. На нашу думку, посилення присутності громадянського суспільства в Інтернеті відбувається за двома напрямками. По-перше, з ініціативи «зверху». Характерною рисою цього виду активності є те, що канали взаємодії створені і контролюються державою, тобто громадяни беруть існуючі правила і діють згідно із закладеним владою планом. І по-друге, з ініціативи «знизу» (англ. – Grassroots). Це ініціативний самоврядний рух громадян з метою висловлення своїх прав, інтересів і думок, він відбувається за такими напрямками: збір підписів на захист людей, які, на думку користувачів, піддаються незаконним переслідуванням, чи досягнення вимоги відміни незаконного, з точки зору членів спільноти, рішення державних органів влади; організації акцій протесту. Важливість соціальних мереж та Інтернету загалом у здійсненні Революції Гідності важко

переоцінити; відкриті листи і відеозвернення до влади, що публікуються у глобальній мережі; створення інтернет-проектів для формування політичної культури суспільства. Цей напрям, у свою чергу, підрозділяється ще на два: сайти, спрямовані на прозорість політичного процесу, і сайти, які використовуються з метою боротьби з корупцією. У цьому контексті варто відмітити, що поява соціальних мереж є не тільки успішним комерційним проектом, а й ефективним засобом формування користувачами незалежних віртуальних співтовариств, інакше кажучи, дієвим інструментом побудови в Інтернеті громадянського суспільства [5, с. 264–265].

Як нами вище вже зазначалося, з теоретико-правової точки зору важливою ознакою інформаційного суспільства є наявність правової держави в основі її побудови. Говорячи про зв'язок останніх двох ознак інформаційного суспільства, слід погодитися з М. М. Марченком, який зазначає, що: «громадянське суспільство є первинним по відношенню до правової держави, так само, як і традиційне суспільство – щодо “до-правової” держави: спочатку формується громадянське суспільство, а вже потім на його основі “конструюється” правова держава, але не навпаки» [10, с. 143]. В. В. Копейчиков підкреслює: «Громадянське суспільство виступає як матеріальна основа правової держави, що підпорядкована суспільству і діє в інтересах громадян» [17, с. 112].

У теорії права надаються різні визначення концепції правової держави, більшість із яких зводиться до такого. Правова держава – це організація державної влади, заснована на визнанні та реаль-

ному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості і держави. Така держава забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, правопорядок, гарантує досягнення особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи [19, с. 104]. Наочний зв'язок цієї концепції із інформаційним суспільством виявляється в низці важливих факторів. Перш за все це те, що інформаційне суспільство та правова держава ґрунтуються і спрямовані на гарантування, закріплення, захист та реальне здійснення невід'ємних прав і свобод людини і громадянина. По-друге, ці дві концепції зароджуються і функціонують виключно в умовах громадянського суспільства.

Правова держава наповнює інформаційне суспільство важливою системоутворюючою вимогою – принципом верховенства права. Його зміст полягає у підкоренні державної влади праву заради гарантування та захисту прав і свобод людини. Ще більш влучно в даному контексті характеризувати право як явище, що має перевагу над будь-якими рішеннями і діями окремих суб'єктів; усі подібні рішення і дії «проходять перевірку» правом. Саме за такого підходу принцип буде звернено як до приватних осіб, так і до державних органів і посадових осіб (у тому числі й суб'єктів нормотворення), що дозволяє обґрунтувати безумовний обов'язок усіх суб'єктів поважати право, забезпечити ситуацію, за якої суспільство є вільним

як від приватного, так і від державного свавілля. Інакше кажучи, «це верховенство права, а не особи» [12, с. 161].

У правовій державі на належному рівні перебувають правосвідомість і правова культура як окремого індивіда, посадової особи, так і суспільства в цілому. Інформаційне суспільство активно сприяє формуванню, розвитку правосвідомості як окремого індивіда, так і всього суспільства, шляхом спонукання держави до встановлення вільного доступу до правової інформації, інформації про діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, полегшує доступ до суспільних знань. Але факт спрощення процедури доступу до інформації ще не гарантує того, що всі громадяни стають обізнаними у своїх правах і обов'язках, що в суспільстві повсюдно панує висока правова свідомість.

Окрім позитивного впливу інформаційного суспільства на правову державу слід вказати на виклики й завдання, які воно ставить перед правовою державою, а разом з тим і правовою наукою. І. М. Рассолов зазначає, що «Всі “зручності” інформаційного суспільства породжують численні юридичні проблеми. Серед них: розробка понятійного апарату юридичної науки у світлі інформатизації та Інтернету; проблема ідентифікації осіб, підвищення рівня правосвідомості користувачів, проблема професійної етики та якості поведінки суб'єктів права; проблема більш чіткого визначення джерел права; уточнення характеру дії права в просторі і за колом осіб; проблема збирання доказів і підтвердження так званих “мережєвих” юридичних фактів, які перестають іс-

нувати в доступній формі до моменту розгляду справи в суді; допустимість таких доказів, їх достовірність; проблема протидії кіберзлочинності та інші» [9, с. 20–21]. У цьому аспекті мова може йти про формування нової галузі права, щодо назви якої серед науковців немає згоди (Інтернет-право, інформаційне право тощо).

Наступною важливою ознакою інформаційного суспільства є те, що воно може бути створене лише в *державі з демократичним політичним режимом*. Демократична держава служить свободі як вищій цінності, сприяє її піднесенню до рівного доступу до власності, рівних виборів, рівності прав на участь у здійсненні політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя [19, с. 104]. Спільними рисами демократичної держави і інформаційного суспільства є незмінне дотримання і захист прав людини. Правова, демократична держава привносить в інформаційне суспільство важливий фактор взаємної відповідальності особи і держави. Інформаційне ж суспільство створює умови для прояву нових форм політичної активності, про які вже вище йшла мова та ще мовитиметься в наступних наших дослідженнях. Тут хочеться лише зазначити, що інформаційна платформа розвитку демократичної держави дає можливість громадянському суспільству та окремому громадянину проявляти активність у суспільно-політичному житті держави, прямо брати участь у прийнятті рішень державного та суспільного значення, впливати на державні органи та їхніх посадових осіб самостійно чи шляхом самоорганізації в громадські групи, які

мають значно більші шанси відстояти свої права та інтереси на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Останньою сутнісною ознакою інформаційного суспільства, із вищенаведеного комплексного переліку, є побудова такого суспільства *на основі соціальної держави*, під якою розуміється така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю і з метою забезпечення кожному гідного рівня життя та інших соціальних прав здійснює перерозподіл суспільних благ відповідно до принципів соціальної справедливості, солідарності та субсидіарності [18, с. 45]. Основним сутнісним зв'язком між інформаційним суспільством та соціальною державою є проголошення людини найвищою соціальною цінністю, що закріплює пріоритет цінності життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки людини. Слід зазначити, що в інформаційному аспекті соціальна держава повинна мати відповідні матеріальні ресурси, які гарантують наявність повноцінної соціальної інфраструктури. Інформаційний сервіс (доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій) є необхідною умовою для реалізації всіх конституційних прав громадян та інших суб'єктів інформаційного суспільства. Але інформування – це лише перший крок до отримання соціально-економічних, культурних та інших послуг. Наявність

шкіл, лікарень, житла, страхування та ін. – важливе завдання інформаційного суспільства поряд із переведенням функцій надання послуг в електронну форму [3, с. 225].

У такому контексті варто погодитися з І. Л. Бачило, яка зазначає, що «сфера інформації і знань – це простір реалізації сервісної функції держави за допомогою інституту доступу до інформації, необхідної людині і суспільним інститутам (юридичним особам) для реалізації їх матеріальних і духовних інтересів. Тому електронно-сервісна держава є новим виміром і проявом історичного типу соціальної держави» [8, с. 24].

Здійснивши ґрунтовне дослідження правового виміру концепції інформаційного суспільства, можна стверджувати, що воно є прозорим, громадянським, правовим. Інформаційне суспільство служить провідником для втілення в життя демократичних принципів, прав і свобод людини та громадянина. При цьому відбувається адаптація старих, класичних інститутів держави та суспільства до нових умов, у результаті чого демократія набуває нового вектору розвитку. Подальший якісний розвиток суспільства нового типу можливий тільки на правовій основі із наступним ефективним використанням системи механізмів правового інструментарію в усіх новітніх суспільних сферах.

Список використаних джерел

1. Бачило І. Л. Государство и право XXI в. Реальное и виртуальное / І. Л. Бачило. – Харьков : ЮРКОМПАНИ, 2013. – 280 с.
2. Бачило І. Л. Информационное право : учеб. для магистров / І. Л. Бачило. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2013. – 564 с.
3. Бачило І. Л. М. М. Сперанский – патриарх науки управления России / І. Л. Бачило. – М. : ИГП РАН – Изд-во «Канон+», 2014. – 302 с.

4. Бачило И. Л. О связи гражданского общества с информационным в условиях глобализации / И. Л. Бачило // Тр. Ин-та государства и права Рос. акад. наук. Проблемы информатизации и информационного права. – 2011. – № 6. – С. 7–31.
5. Бронников И. А. Интернет как фактор активизации гражданского общества / И. А. Бронников // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 3. – С. 264–267.
6. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
7. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
8. Информационное общество и социальное государство : сб. науч. работ / отв. ред. И. Л. Бачило. – М. : ИП РАН, ИПО «У Никитских ворот», 2011. – 246 с.
9. Информационное право : учеб. для бакалавров / И. М. Рассолов, С. Г. Чубукова, А. А. Суворов ; отв. ред. И. М. Рассолов. – М. : Проспект, 2013. – 350 с.
10. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – 400 с.
11. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 520 с.
12. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
13. Роговский Е. А. Кибер-Вашингтон: глобальные амбиции / Е. А. Роговский. – М. : Междунар. отношения, 2014. – 848 с.
14. Теория права и государства / И. А. Ильин ; под ред. В. А. Томсинова. – 2-е изд., доп. – М. : Зерцало, 2008. – 550 с.
15. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
16. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
17. Яковюк І. В. Соціальна держава: до визначення змісту поняття / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 37–47.
18. Яковюк І. В. Соціальна і правова держава: співвідношення понять / І. В. Яковюк // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / голов. ред. Ю. П. Битяк. – 2001. – № 1. – С. 99–105.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2015.

Мукомела И. Информационное общество и его признаки: теоретико-правовой аспект

В статье освещены фундаментальные признаки информационного общества с теоретико-правовой точки зрения. Обосновывается взаимосвязь информационного общества с гражданским обществом, правовым, демократическим, социальным государством, где общей базовой основой является примат прав человека.

Ключевые слова: информационное общество, права и свободы, гражданское общество, Интернет, правовое государство, демократия, социальное государство.

Mukomela I. Information Society and its Characteristics: Theoretically-Legal Aspect

The fundamental characteristics of the information society from the theoretical and legal point of view are illustrated in this article. The performed analysis testified that the society of a new type is a complex multi-faceted phenomenon, which can not be perceived solely as a society of advanced technologies. It is pointed out the fact that the information society can develop only as a civil, social, democratic and legal society.

Particular attention is paid to the problem of interrelation between the civil society and information one. In this context it was performed the analysis of the content of the civil society and its subject composition concept. It was proven that the boundaries of the civil society and

the information one coincide, that is, the civil society must strive to information one, and information parameters should be applied to all components of the civil society.

It was accented on the fact that the law-governed state fills the information society with the rule of law principle. The connection of the law-governed state concept and the information society is the following: they both are based and are aimed at ensuring, securing, protecting and actual realization of the inalienable rights and freedoms of the human and the citizen, as well as at the formation and development of legal awareness and legal culture.

It was focused on the problems and challenges, which are generated by the information society ahead of the legal science. It was kept up to date the issue of the creating of the legal framework on the basis of thoroughly developed jurisprudence, which would regulate exactly the sphere of the legal regulation of the virtual space, in particular, the offenses in cyberspace: the spread of the listed below occurrences onto the Internet: extremist materials, defamation, violation of the rules of trade, tax evasion, violation of copyright and related rights in the network, etc.

It is noted that common features of the democratic state and the information society are the constant observance and protection of the human rights. The law-governed democratic state contributes into the information society the important factor of mutual responsibility of the individual and the state. The information society creates the conditions for developing of the new forms of political activity.

Analysis of the relationship of the information society and the welfare state has shown that the common feature is the proclamation of the person of higher social value, which establishes the priority of the value of life and health, honor and dignity, integrity and security of the person.

After the detailed study of the legal dimension of the information society concept it is possible to confirm that the information society orientation onto the interests of the people (a people-centred) is the through connecting link between its characteristics, such as: civil society, the law-governed, democratic, social state.

Keywords: information society, rights and freedoms, civil society, Internet, law-governed state, democracy, social state.